

ПСАЛТИРНІ ПІСНІ В УКРАЇНСЬКІЙ ДУХОВНО-ПІСЕННІЙ ТРАДИЦІЇ XVII – початку XXI століття

Охарактеризовано українську псалтирну пісенність XVII – початку XXI століття. Визначено місце віршованих парафраз Псалтиря в українській духовно-пісенній традиції, репрезентованій різними християнськими конфесіями. Відзначено відмінності між українською та російською традицією поетичних парафраз псалмів, призначених для співу, проведено паралелі між літургічною і паралітургічною хоровою творчістю та духовними піснями, написаними на віршовані псалтирні парафрази.

Ключові слова: українська духовно-пісенна традиція, російська духовно-пісенна традиція, християнські конфесії, віршовані парафрази Псалтиря, псалтирні пісні.

Зосім Ольга Леонідівна, кандидат искусствоведения, доцент, профессор Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств

Псалтырные песни в украинской духовно-песенной традиции XVII – начала XXI века

Охарактеризована украинская псалтырная песенность XVII – начала XXI века, определено место стихотворных парафраз Псалтири в украинской духовно-песенной традиции, представленной различными христианскими конфессиями. Указаны различия между украинской и российской традицией поэтических парафраз псалмов, предназначенных для пения, проведены параллели между литургическим и паралитургическим хоровым творчеством и духовными песнями, написанными на стихотворные псалтырные парафразы.

Ключевые слова: украинская духовно-песенная традиция, русская духовно-песенная традиция, христианские конфессии, стихотворные парафразы Псалтири, псалтырные песни.

Zosim Olga, PhD in Arts, associate professor, professor of the National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts

Psalter songs in the Ukrainian sacred song tradition of the XVIIth – the beginning of the XXIst century

The Ukrainian Psalter songs of the XVIIth – the beginning of the XXIst century are characterized, the place of Psalter verse paraphrase in the Ukrainian sacred song tradition, which is presented of various Christian denominations, is determined. The differences between Ukrainian and Russian tradition of psalm poetic paraphrase for singing are marked, the parallels between liturgical and paraliturgical choir creativity and sacred songs, written in Psalter verse paraphrase, are held.

Key words: Ukrainian sacred song tradition, Russian sacred song tradition, Christian denominations, poetic paraphrases of Psalter, Psalter songs.

Псалтир є однією із найбільш популярних біблійних книг, яка з часів Середньовіччя була джерелом натхнення митців – поетів, художників, музикантів. В церковному мистецтві протягом століть було створено величезну кількість художніх творів, пов'язаних навіяних псалтирною поезією, її мотивами та образами. В українському музикознавстві вже склалася традиція вивчення музичних творів, написаних на псалтирні тексти. У своїх розвідках музикознавці віддають перевагу богослужбовій музиці – церковній монодії, партесним та хоровим концертам, а також сучасній хоровій музиці концертного призначення, яка спирається на багатовікові українські літургічні традиції. Значно менше уваги вчені приділяють віршованим переспівам псалмів у духовних піснях. В українському музикознавстві окремих праць, присвячених пісенним переспівам Псалтиря, немає, про псалтирні пісні є лише поодинокі згадки вчених: Ю. Медведик вказує на пісенні псалтирні парафрази у рукописних пісенниках і "Богогласнику" [9, 98-99]. Більше праць присвячено псалтирній пісенності Московської держави, серед яких виділимо розвідки російської дослідниці О. Васильєвої про псалтирні пісні ново-єрусалимського монастиря [2] та білоруської вченої Л. Сидорович, присвячені "Римованому Псалтирю" Симеона Полоцького – Василя Титова [13]; втім, ці твори не мають прямого відношення до української духовної пісенності. Серед філологічних праць назвемо публікації пісенних текстів XVIII століття та коментарі до них польської україністки О. Гнатюк [1] та німецького славіста Д. Штерна [17], у яких дослідники східнослов'янської духовно-пісенної традиції торкалися й питання віршованих переспівів Псалтиря. Усі зазначені праці розглядають ранній та середній період (XVII – XVIII століття) розвитку східнослов'янської, у тому числі й української, пісенності, її пізній період (кінець XIX – початок XXI століття) досліджений вченими значно менше. На сьогоднішній день взагалі відсутні праці, у яких розглядається сучасна українська псалтирна пісенність; немає спеціальних розвідок, присвячених псалтирним пісням в українській духовно-пісенній традиції від її початку до сьогоднішнього дня. Отже, завданнями статті є характеристика української псалтирної пісенності XVII – початку XXI століття в історичній динаміці, визначення місця віршованих парафраз Псалтиря в українському духовно-пісенному репертуарі різних

християнських конфесій, окреслення відмінностей між українською та російською традицією поетичних парафраз псалмів, призначених для співу.

Попри вагомий роль пісенних переспівів псалмів у західноєвропейському католицькому та протестантському середовищі у XVI – XVII століттях, в українській традиції пісенні псалтирні парафрази не набули популярності. Відомості про перший зразок української віршованої псалтирної поезії подає М. Возняк, який наводить дані про збережений фрагмент парафрази 42-го псалма староукраїнською мовою, записаний латинкою у актовій книзі міського житомирського суду за 1635 р. Вчений висловлює гіпотезу про існування повного віршованого Псалтиря або ж окремих псалтирних парафраз [4, 590]. На нашу думку, ймовірність створення повного віршованого Псалтиря староукраїнською мовою у першій половині XVII століття є невеликою, попри популярність поетичних псалтирних парафраз у Європі; найвірогідніше, на українських землях віршовані форми отримали лише окремі псалми.

Починаючи з 50-60 рр. XVII століття духовні пісні почали записуватися у спеціальних рукописних співаниках, однак, на жаль, ці книги не дійшли до нашого часу, а тому ми не можемо достеменно знати про кількість українських псалтирних пісень у другій половині XVII століття та ступінь їх популярності. Про українські псалтирні пісні ми можемо говорити, лише спираючись на російські джерела XVII століття, які зберегли частину українського репертуару. Звертаючись до шару псалтирної пісенності Московської держави, ми повинні пам'ятати, що її традиція є відмінною від українсько-білоруської, хоча остання була вихідною точкою для московської. Наприклад, віршовані парафрази текстів Псалтиря кінця XVII століття у творчості ченців ново-єрусалимського монастиря або "Римований Псалтир" Симеона Полоцького – Василя Титова треба розглядати в контексті російської духовно-пісенної традиції, попри вагомість українсько-білоруського чинника у культурному будівництві Московської держави (нагадаємо, що білорус Симеон Полоцький був вихованцем Києво-Могилянської академії), оскільки ці твори демонструють інший тип рецепції європейської традиції віршованих парафраз Псалтиря¹. У випадках з піснями XVII століття, що збереглися у російських джерелах, ми можемо говорити про те, що це саме українські твори лише тоді, коли вони мають виразні українські риси або ж представлені в українському репертуарі XVIII століття, оскільки, як показав порівняльний аналіз обох традицій, духовні пісні XVII – XVIII століття, що мають російське походження, в український репертуар не потрапили.

Серед псалтирних пісень XVII століття беззаперечно українське походження мають твори "Тебѣ ся, Господи, всѣм сердцем исповѣм" (анонімний переспів 9-го псалма)², "Господи мой, ярость Твою не покажи надо мною" (переспів 37-го псалма, що приписується перу Димитрія Ростовського [15, 82-183]), "На тя, Господи, всегда уповаю" (переспів 70-го псалма), які ми знаходимо як в російських рукописних пісенниках кінця XVII століття, так і в українських і білоруських рукописах XVIII – XIX століть. Псалтирні пісні XVII століття з Московської держави (ново-єрусалимська традиція, "Римований Псалтир" Симеона Полоцького – Василя Титова) в українських пісенниках XVIII – XIX століть відсутні.

Традиція створення псалтирних пісень на українсько-білоруських землях у XVIII столітті не була потужною: віршовані парафрази Псалтиря не посіли значного місця в українському духовно-пісенному репертуарі. У тих нечисленних рукописних співаниках першої половини XVIII століття, що репрезентують уніатську духовну пісенність, однією з особливостей якої є календарний принцип в організації пісенного репертуару, виявлено невеликі цикли псалтирних пісень – від 3-4 до 10, які розміщувалися переважно у розділах, безпосередньо не пов'язаних із церковним календарем (початок або кінець пісенника, рідше у середині)³. Кількість пісень на віршовані псалтирні тексти була меншою, ніж це було декларовано переписувачами: наприклад, Тилицький співаник, переписаний на Лемківщині (нині Польща) у 30-х рр. XVIII століття, на початку рукопису містить, як зазначено, тексти 10 псалтирних пісень, з яких лише 9 є віршованими переспівами псалмів церковнослов'янською та староукраїнською мовами: "Благослови моя, Господи мой, внуши" (переспів 5-го псалма), "Тебѣ ся, Господи, всѣм сердцем исповѣм" (переспів 9-го псалма), "Доколѣ, Пане, человек утрапленный" (переспів 12-го псалма), "Господи, ярость Твою не покажи надо мною" (переспів 37-го псалма), "Блажен, иже ока своего не отврати от нищаго" (переспів 40-го псалма), "Во невинности моей, Боже, суди мя" (переспів 42-го псалма), "На тя, Господи, надѣюся" (переспів 70-го псалма), "Боже, пришли язичи в достояніе" (переспів 78-го псалма), "Коль возлюблена села Твоя, Пане" (переспів 83-го псалма) [11, 1 зв. – 6 зв.]. Кілька з цих псалтирних пісень містить також пісенник Даміана Левицького (1739-1740 рр., Лемківщина) [12], які записано у середині збірки як невеликий цикл. Західнобілоруський рукописний пісенник середини XVIII ст. (Супрасльський богогласник), який репрезентує споріднену до української традицію, в останній частині має розділ "Пѣсни от псалмов", де записано 10 творів (див. №№ 176-185 за виданням рукопису [17, 700-716]), з яких тільки 3 є віршованими переспівами Псалтиря церковнослов'янською та староукраїнською (старобілоруською) мовами⁴: № 181 "Тебѣ ся, Господи, всѣм сердцем исповѣм" (переспів 9-го псалма), № 182 "На тя, Господи, всегда уповаю" (переспів 70-го псалма), № 185 "Коль возлюблена села Твоя, Пане" (переспів 83-го псалма). Усього дві псалтирні пісні (церковнослов'янською мовою) увійшли у друкований почаївський "Богогласник" (1790–1791), що налічує 250 творів: № 34 "На рѣках съдохом горка Вавилоня" (переспів 136-го псалма) та № 77 "Хвалите Господа со небес" (переспів 148-го псалма, твір позначено як "пѣснь псаломническая").

Відзначимо особливості функціонування псалтирних пісень на українсько-білоруських землях у період XVII – XVIII століття:

1) поміркований інтерес до пісенних псалтирних парафраз, про що свідчить незначна кількість пісенних творів, написаних на основі текстів Псалтиря; відсутність повних віршованих псалтирних циклів, подібних до "Римованого Псалтиря" Симеона Полоцького – Василя Титова;

2) інтерконфесійність псалтирних пісень, яка виявляється у функціонуванні тих самих пісенних творів у православному і уніатському середовищі;

3) варіативність у виборі мови: у пісенниках представлені зразки поетичних перекладів псалмів староукраїнською і церковнослов'янською мовами;

4) яскраво виражені типологічні відмінності функціонування пісенних віршованих псалтирних парафраз в українсько-білоруській та російській традиціях: попри те, що українсько-білоруська псалтирна пісенність вплинула на розвиток російської (завдяки останній було збережено найдавніші записи українських (білоруських) пісенних парафраз псалмів), російські псалтирні пісні не увійшли до українсько-білоруського репертуару; для українсько-білоруської духовно-пісенної традиції характерно поступове зменшення кількості псалтирних пісень, на відміну від російської, де віршовані переспіви псалмів були популярними до XX століття;

5) відокремлення псалтирних пісень від решти творів, упорядкованих за церковним календарем.

Якщо у XVIII столітті в українсько-білоруській традиції псалтирних пісень було небагато, то у XIX столітті вони практично повністю вийшли зі вжитку. Вибірковий перегляд рукописних пісенників з уніатського середовища Галичини та Закарпаття (близько 50-ти рукописів), переписаних протягом XIX століття, та кількох друкованих видань початку XX століття з тих самих регіонів виявив відсутність у них псалтирних пісень. Серед нечисленних псалтирних пісень відзначимо запис у закарпатських пісенниках XIX століття, переписаних І. Югасевичем, творів "Над'я моя в найвишшого Пана" (пісня, яку ми відносимо до квазі-псалтирної поезії) та "Теб' ся, Господи, вс'м сердцем испов'м" (переспів 9-го псалма) [17, 706, 709]. При подальшому вивченні рукописних пісенників на предмет виявлення у них пісенних парафраз з Псалтиря у деяких з них, найімовірніше, будуть виявлені псалтирні пісні, однак навряд чи таких рукописів буде багато, а кількість творів перевищить 1-2 твори у кожному з рукописів.

Отже, попри популярність псалтирної поезії на католицькому та протестантському Заході, розквіт якої припадає на XVI – XVII століття, у XVIII – XIX століттях йде на спад, але не зникає до нинішнього дня, в українській духовно-пісенній традиції паралітургічного призначення кінця XVIII – XIX століття псалтирні пісні як окрема тематична група відсутні.

Щодо псалтирної пісенності Лівобережжя кінця XVIII – XIX століття, то в нас наразі мало даних, щоб робити остаточні висновки. Треба однак зазначити, що у цьому регіоні, де провідною християнською конфесією було православ'я, пісенники календарного типу були невідомі, а, отже, кількість псалтирних пісень у них могла бути більшою. Звернемо увагу і на квазі-псалтирну пісенність, репрезентовану поетичним циклом Г. Сковороди "Сад божественных п'сней, прозябшій из зерн Священного Писан'я" (1757). Цей унікальний цикл як цілісність у чомусь є близьким і до рукописних пісенників календарного типу (на початку циклу йдуть твори на Різдво (4-та і 5-та пісні), Водохреща (6-та пісня), Великдень (7-ма та 8-ма пісні), до Святого Духа (9-та пісня)) і циклу псалтирних пісень на зразок протестантських; остання аналогія виникає з того факту, що кожна пісня Г. Сковороди має епіграф з біблійних текстів, у тому числі й псалтирних, а тому за змістом вони можуть бути прирівняні до біблійних та псалтирних поетичних парафраз.

Констатуючи майже повну відсутність псалтирних пісень в українських рукописних та друкованих співаниках XIX століття, відзначимо парадоксальність цього факту, адже у XIX столітті посилюється інтерес українських поетів-романтиків до псалтирних текстів⁵ – віршовані парафрази Псалтиря писали Т. Шевченко, П. Куліш, М. Максимович, Леся Українка, І. Франко та ін. Однак ці твори не увійшли до української духовно-пісенної традиції, зокрема її паралітургічної гілки: у західноукраїнських рукописах протягом усього XIX століття продовжував транслюватися репертуар, створений у період до кінця XVIII століття, що використовував церковнослов'янську та староукраїнську мови. Інтерес до українських переспівів Псалтиря романтичної доби як текстової основи духовних пісень ми побачимо вже на початку XXI століття.

Відмічаючи недостатній інтерес українських піснетворців XIX – початку XX століття до псалтирної поезії, не можна говорити, що книга Псалтир стала неактуальною для українських християн. Церковнослов'янські тексти Псалтиря, які у середньовічну добу лягли в основу окремих жанрів церковної монодії, у добу бароко – партесних та хорових концертів, продовжували надихати митців і у XX столітті. Втім, хорові композиції на поетичні псалтирні парафрази в українській музиці вони з'явилися лише у першій половині XX століття (твори М. Лисенка, Л. Ревуцького).

Оновлення української духовно-пісенної традиції тісно пов'язано із нововасиліянською піснетворчістю (кінець XIX – перша третина XX століття), завдяки якій закріплюється новий літературний та музичний стиль духовних пісень. Продовжуючи українську традицію попередніх століть, нововасиліянські автори пісенних творів нечасто зверталися до текстів Псалтиря. У співанику "Церковні пісні" (1926) (він має кілька перевидань кінця XX століття, одне з перших [16]) з 328 творів всього 4 псалтирні пісні: № 138

"Відізвись, мій Боже" (переспів 4-го псалму, автор о. В. Стех), № 141 "Вознесу Тебе, мій Боже" (переспів 144-го псалму, автор о. В. Стех), № 149 "Помилуй мя, мій Боже" (переспів 50-го псалму, автор о. В. Матюк), а також український переклад відомого гімну "Як же Ти Славний, Боже, в Сіоні" (№ 153, переспів 47-го псалма, що належить перу М. Хераскова, покладений на музику Д. Бортнянським).

Усі зазначені вище твори наслідують українську романтичну традицію переспіву псалмів, у якій передається їх загальний зміст та акцентується увага на найбільш важливих моментах. Музичний стиль псалтирних пісень, як і вся нововасиліянська пісенність, є яскравим втіленням пісенно-романсової лінії галицького романтизму. Щодо розташування псалтирних пісень у виданні "Церковні пісні", то вони як такі, що мають узагальнений зміст і не залежать безпосередньо від церковного календаря, входять до групи пісень до Сотворителя.

XX століття ознаменоване бурхливим розвитком української протестантської пісенності. Попри очікуваний інтерес до пісенних парафраз псалмів, культивованих у XVI столітті саме протестантами, у їх сучасному репертуарі ми знаходимо надзвичайно мало псалтирних пісень. На жаль, нині нам недоступні для аналізу україномовні баптистські збірки першої третини XX століття, тому ми обмежимося аналізом пісенників, виданих з 30-х рр., у тому числі і у діаспорі. У лютеранському "Українському євангельському співанику" (Станіславів, 1933) [14] з 248 пісенних творів лише 4 є псалтирними піснями (вони містяться у розділі "Місія" (підрозділи "Віра" і "Хвала"), який йде після циклу пісень, упорядкованих за церковним календарем): № 196 "Підношу в гору очі мої" (переспів 120-го псалма), № 198 "Бог пастир мій! Все матиму" (переспів 22-го псалма), № 199 "Як олень спрагнений в степу біжить до джерельця" (переспів 41-го псалма) та український переклад відомого гімну "Як Славний Господь на Сіоні" (№ 216), який є, як вже було зазначено, поетичним переспівом М. Хераскова 47-го псалма. Останній твір, подібно до пісні "Як же Ти Славний, Боже, в Сіоні" з нововасиліянського пісенника, зберігає мелодію Д. Бортнянського, але має інший переклад. Усі псалтирні пісні з "Українського євангельського співаника", подібно до нововасиліянської збірки, перекладено сучасною українською літературною мовою. Хоча ці твори не є, на нашу думку, художньо досконаліми, вони продовжують як традицію романтичного переспіву псалмів, так і більш давню традицію барокової пісенної поезії, менш довшену з поетичної точки зору, але вживану і у побуті багатьох українських вірян, і в літургичній практиці Греко-католицької Церкви. Щодо авторства текстів псалтирних пісень та їхніх мелодій (окрім гімну "Як Славний Господь на Сіоні"), то, ймовірно, вони належать перу лютеранського пастора Теодора Ярчука, який є укладачем збірки, і, відповідно, автором або перекладачем багатьох пісень.

Небагато псалтирних пісень і в українських баптистських виданнях діаспори 50-х рр. Серед численних нотованих видань розглянемо два – "Голос Євангелії" (самвидав, 1958, Саскатун, Канада) [5] та "Євангельський співаник відродження" (друк, 1954, Чикаго, США) [7]⁶. У першому виданні, яке містить 50 творів, 7 написано на тексти з Псалтиря, але лише 2 з них – твори строфічної форми на віршовані тексти (№ 2 "Тебе я славлю, Спасе мій", вільний переспів 9-го псалма та № 45 "Благослови душе моя Господа", переспів 103-го псалма), решта є хоровими концертами (№№ 2, 5, 19, 31, 49) – творами наскрізної форми з розвиненою поліфонічною фактурою, написаними на адаптовані для співу українські тексти книги Псалтир. У виданні "Євангельський співаник відродження" з 726 творів лише 4 псалтирні парафрази: № 96 "Який же славний Бог в Сіоні", український переклад парафрази 47-го псалма М. Хераскова (переклад відмінний від тих, що містяться у збірках "Церковні пісні" та "Український євангельський співаник"); № 404 "Як олень спрагнений біжить", переспів 41-го псалма; № 429 "Бог – Пастир мій", переспів 22-го псалма; № 560 "Міцна твердиня – Бог за нас", переспів гімну М. Лютера "Ein feste Burg ist unser Gott" (збережено оригінальну мелодію гімну), написаного на основі 45-го псалма; у збірці немає жодного концерту на тексти псалмів.

Обидві збірки є репрезентативними для української протестантської пісенності XX століття і свідчать про те, що попри традицію співу віршованих псалтирних парафраз, культивовану протестантами, у XX столітті кількість псалтирних пісень у протестантському репертуарі різних деномінацій значно зменшується. Це можна пояснити появою нових (непсалтирних) протестантських пісень, які створювалися протягом століть і призвели до зменшення ваги творів, що безпосередньо базувалися на Св. Письмі. Щодо культивування жанру хорового концерту на тексти псалмів, популярних у протестантів діаспори і відроджених в Україні після проголошення Незалежності, то ми вбачаємо у цьому вплив української хорової традиції, яка у XVIII – XIX століттях актуалізувала книгу Псалтир як текстову основу хорових духовних концертів.

Звертання українських митців до псалтирної поезії активізувалося після скасування заборони на відправу релігійних культів на початку 90-х рр. XX століття. На сьогоднішній день українськими композиторами написано чимало творів різних жанрів на тексти Псалтиря, але більшість з них, на відміну від давніх часів, призначено вже для концертного, а не богослужбового виконання. Серед хороших композицій сучасних українських митців на псалтирні тексти переважають твори, написані на оригінальну псалтирну поезію в українському перекладі (твори Г. Гаврилець, Є. Станковича, В. Степурка та ін.), а також на віршовані переспіви Псалтиря, передусім Т. Шевченка (твори В. Гайдука, М. Кузана, О. Яковчука та ін.). Щодо сучасних пісенних переспівів Псалтиря, то у нечисленних виданнях духовних пісень у православному середовищі псалтирні пісні відсутні. У греко-католицькому репертуарі є невелика кількість псалтирних пісень, зокрема твори із перевиданого нововасиліянського співаника "Цер-

ковні пісні", а також т. зв. "молодіжні" пісні, що прийшли з протестантського середовища, про які буде сказано нижче.

Сучасна римо-католицька традиція також звертається до псалтирних текстів, адаптуючи їх до власної літургійної традиції. Так, у співанику "Вгору серця" [3] містить 602 твори, з яких близько 10% – неписані форми, традиційно прив'язані до відповідних обрядів (частини літургії, молебні тощо)⁷. Серед усіх пісень співаника "Вгору серця" лише 9 спираються на псалтирні тексти⁸, які вміщено у розділі позакалендарного циклу ("Хвала і подяка", "Протягом року", "Гімни"). Серед творів можна виділити кілька типів псалтирних пісень, перший з яких – твори з традиційним віршованим перекладом. У числі традиційних пісень творів на віршовані тексти псалмів – один переклад з польської (№ 284 "Боже, змилуйся над нами", переспів 66-го псалма) і два твори з музикою укладача збірки К. Бабенко, написані на тексти віршованих перекладів Псалтиря, зроблених Т. Шевченком (№ 336 "Блажен той муж", переспів 1-го псалма) і П. Кулішем (№ 352 "Вознесу Тебе, мій Боже", переспів 144-го псалма). Відмітимо, що останні два тексти є більш популярними серед творців хорової музики, ніж серед авторів, що працюють у духовно-пісенному жанрі. Серед перспектив розвитку української духовної пісенності ми вбачаємо написання музичних творів саме на псалтирні тексти українських поетів-романтиків, оскільки вони мають високу художню та релігійну цінність.

Три твори відносяться до другого типу пісень (№ 282 "Благослови, душе моя, Бога", переспів 103-го псалма; № 317 "Радісний Богу гімн співаймо" (текст рефрену не з Псалтиря), переспів 148-го псалма; № 365 "Земля пустельна і безводна", переспів 62-го псалма). Ці пісні мають не класичні строфічні, а сучасні форми, які ми окреслимо як рефренні, бо більшість таких творів має пісенний рефрен (приспів), який починає й завершує пісню, а також співається між куплетами. Особливістю цих творів є мелодично яскравий рефрен і речитативні куплети, у яких музика не заважає зосередженню на тексті. Пісні з рефреном відрізняються від традиційних і у текстовому плані: вони мають строфічну будову, при цьому вірші є ритмізованими, але не мають рими; такого роду віршування дещо нагадує близькосхідну, у тому числі біблійну, поезію. Зазначимо, що цей тип пісень став особливо популярним у католицькому середовищі після реформ II Ватиканського Собору (1962-1965), оскільки дозволяє використовувати біблійні та ранньохристиянські тексти у близькому до оригіналу вигляді (саме цим і пояснюється впровадження музичних форм, де важливе місце посідає речитація).

Третій тип пісень – однострофні твори "полегшеного" музичного стилю (т. зв. "молодіжні" пісні)⁹, текст яких узято лише один, проте яскравий рядок (у нашому випадку – з книги Псалтир). Таких пісень у збірці "Вгору серця" є 3 (№ 396 "Ось день настав, що нам дав Господь", переспів 117-го псалма (вірш 24); № 422 "Я взиваю до тебе", переспів 129-го псалма; № 425 "Як ніжна лань прагне до водних потоків", переспів 41-го псалма). Кількість "молодіжних" псалтирних пісень може бути збільшена, якщо трактувати деякі квазі-псалтирні пісні (твори з текстовими алюзіями на вірші псалмів) як псалтирні. Зазначимо, що ці пісні прийшли до католицького репертуару від протестантів, вони широко використовуються на молодіжних службах і у греко-католиків, можливо, вони відомі і у православному середовищі.

Щодо сучасної баптистської традиції (на сьогоднішній день українського лютеранського пісенника не видано), то вона також рідко звертається до жанру псалтирної пісні. У одному з перших українських сучасних баптистських збірників "Євангельська пісня" [6], призначеному для професійного хору, а не общинного співу, що вийшов ще до часів Незалежності (1988) і багато у чому спирається на репертуар, культивований у діаспорі, ми спостерігаємо таку картину: з 388 хорових творів (строфічної та нестрофічної форми) близько 20 написано на українські тексти Псалтиря, однак більшість з них – хорові концерти, у яких використано повністю текст псалма чи його фрагменти (наприклад, № 157 "Як лань бажає до потоків води" (41-й псалом), № 198 "Підношу до гір очі мої" (120-й псалом), № 208 "З глибини я взиваю" (129-й псалом) та ін.). Лише 4 твори написано на віршовані парафрази псалмів, у яких композитори використовували строфічну форму: № 41 "Куди від Духа я Твого піду?" (переспів окремих віршів 138-го псалма автор Д. Воевода); № 160 "Як стежиною лісною до струмка біжить олень" (І. Проханов – К. Інкіс); № 364 "Куди піду від Духа я Твого, де скриюсь від Твого обличчя?" (переспів окремих віршів 138-го псалма, автор В. Крейман) і вже неодноразово нами згадуваний український текст парафрази 47-го псалма М. Хераскова – Д. Бортнянського (№ 4 "Великий наш Господь в Сіоні") у перекладі, що не наслідує жоден зі згаданих вище¹⁰. Псалтирні твори – і пісні, і концерти – містяться у розділах поза календарним циклом ("Хвала і подяка", "Велич і любов Божа", "На початок зібрання" та ін.).

У новому баптистському виданні "Євангельські Пісні" (1997) [8] суттєво змінився репертуар, при цьому відбулося його спрощення, зокрема було вилучено хорові концерти, а тому більшість творів у новій збірці є гімнами, написаними у строфічній формі. Лише 2 твори на тексти з Псалтиря зі збірки 1988 р. "Євангельська пісня" потрапив до нового видання – український переспів парафрази 47-го псалма М. Хераскова з музикою Д. Бортнянського "Як Славний наш Господь в Сіоні" (№ 29), у якому майже повністю збережено текст попереднього видання, лише видозмінено кілька фраз, у тому числі й інципітну, наближаючи її до оригіналу, та пісня № 124 "Як стежиною лісною до струмка біжить олень" (І. Проханов – К. Інкіс). Усього з 521 твору лише 4 пісні пов'язані з Псалтирем: "Як Славний наш Господь в Сіоні" (№ 29); 2 твори, що є переспівами 41-го псалма: № 112 "Як олень спрагнений в степу біжить до джерела" (у творі використано частину тексту (першу та початок другої строфи) № 199 з лютеранського "Українського євангельського співаника" (1933), а мелодію та іншу частину тексту (остан-

ню строфу) взято зі збірника "Євангельський співаник відродження" (1954) (№ 404, "Як олень спрагнений біжить") та вже згадувана пісня "Як стежиною лісною до струмка біжить олень" (№ 124, І. Проханов – К. Інкіс), у якій з псалтирного першоджерела залишився лише перший, проте знаковий рядок; № 382 "Могутня в нас твердиня – Бог", що є переспівом лютерівського гімну "Ein feste Burg ist unser Gott", написаного на основі 45-го псалма. Як і у виданні 1988 р., пісні на псалтирні тексти містяться у розділах поза календарним циклом ("Велич і любов Божа", "Початок богослужіння", "Боже слово", "Християнське життя").

Отже, для української псалтирної пісенності XIX – початку XXI століття характерні такі риси:

1) незначна кількість псалтирних пісень або ж їх повна відсутність;

2) відокремленість української романтичної поезії, у якій культивувався жанр віршованих парафраз псалмів, від духовної пісенності XIX століття, яка віддавала перевагу творам, написаним у минулі століття; у XX столітті романтична поетична школа через оновлений жанр віршованих псалтирних парафраз стає зразком для творців церковних пісень усіх християнських конфесій, які у своїй творчості використовували засади поетичного переспіву псалмів, апробовані та закріплені українськими поетами-романтиками;

3) уповільнена рецепція новацій, що відбувалися у світській музично-поетичній творчості: у духовно-пісенній творчості XIX століття, у тому числі і у псалтирних пісенних парафразах, переважали твори церковнослов'янською та староукраїнською мовами з музичною бароково-класицистською складовою, написані у попередні віки; у XX столітті відбувається остаточний перехід на сучасну українську літературну мову, музичний стиль пісень XX століття орієнтується переважно на романтичну традицію, наприкінці XX – початку XXI століття набуває популярності "полегшений" музичний стиль;

4) розширення конфесійної складової української псалтирної пісенності, що пов'язано з появою протестантських та римо-католицьких співаників, у яких також є пісні, написані на віршовані парафрази з Псалтиря; при цьому спостерігається відокремленість пісенної традиції кожної конфесії, що призвело до існування різних варіантів поетичних переспівів тих самих псалмів або перекладів запозичених псалтирних пісень; винятком є т. зв. "молодіжні" пісні протестантського походження, однак відсоток псалтирних пісень там є незначним, бо більшість з "молодіжних" пісень варто кваліфікувати як квазі-псалтирні;

5) тексти та мелодії псалтирних пісень походять зі свого конфесійного середовища і належать перу церковних поетів/музикантів, використання класичних віршованих псалтирних парафраз українських поетів (Т. Шевченко, П. Куліш) є скоріше винятком, ніж правилом;

6) неактуальність псалтирних пісенних парафраз для православної традиції, мала актуальність для католицької (східного та західного обряду) та протестантської духовної пісенності; на перший погляд, це виглядає парадоксальним, особливо для протестантської традиції, яка у XVI – XVII століттях широко культивувала жанр пісенних парафраз псалмів, однак сучасні американські та європейські протестантські пісенники також містять надзвичайно мало псалтирних пісень, що пояснюється еволюцією протестантського репертуару, у якому за п'ять століть сформувалася власна традиція та власні критерії щодо актуальних текстів богослужбових піснеспівів;

7) відокремлення псалтирних пісень від решти пісень, упорядкованих за церковним календарем у пісенниках календарного типу (греко-католицькі та римо-католицькі пісенники), розташування їх серед інших пісень тематичних груп (прославні, благальні, покаянні) у протестантських пісенниках.

Псалтирні пісенні парафрази є однією з тематичних груп духовних пісень, репрезентативних для європейської духовно-пісенної традиції, і їх місце в репертуарі можна вважати однією зі специфічних рис української духовної пісенності, яка відрізняє їх від російської та центральноєвропейської духовно-пісенної традиції.

Примітки

¹ Псалтирним пісням у російській традиції присвячено статтю автора "Російська псалтирна пісенність кінця XVIII – початку XXI століття", яка готується до друку.

² Нумерація псалмів за Септуагінтою (LXX).

³ Забігаючи наперед, зазначимо, що у XX столітті, продовжуючи традиції попередніх віків, нечисленні псалтирні пісні розташовувалися у пісенниках у тематичних групах творів прославно-характеру, які співалися протягом звичайного періоду літургійного року – часу, який не входить в коло найважливіших календарних свят – різдвяних та великодніх.

⁴ Твори "Господь Бог Адама сотворив руками" (№ 176), "Ты еси Ісусе, ты моя радости" (№ 180), "Похвалу принесу сладкому Ісусу" (№ 183), "Ісусе, покарме небесный" (№ 184) не належать до псалтирних пісень; пісню № 177 "Доколь уме пернатый, доколь будеш литати", початок якої наслідуює, на думку Д. Штерна, 12-й псалом [17, 703], також не є віршованою псалтирною парафразою; пісню № 179 "Надѣя моя в найвышшаго Пана" можна віднести до т. зв. квазі-псалтирної поезії, тобто до вільних парафраз за мотивами книги Псалтир; пісня № 178 "Кто крѣпко на Бога уповаю" Феофана Прокоповича, яку дослідники також пов'язують з псалтирною поезією (серед першоджерел вчені називають 27-й, 89-й, 90-й, 111-й, 124-й псалми [10, 304-305]) насправді є не поетичним переспівом псалтирних текстів, а християнізованою парафразою (parodia christiana) оди Горация (III, 3) "Justum et tenacem propositi virum" (детальніше про першоджерело пісні див. у статті С. Ніколаєва [10]).

⁵ Українська традиція не знає класицистичних переспівів текстів Псалтиря, оскільки в українській літературі доби класицизму відсутні жанри високого стилю; саме тому українські псалтирні парафрази представлені творами доби бароко та романтизму.

⁶ У нових протестантських церквах використовуються два типи пісенників: перший тип, у якому містяться гімни, записані у вигляді партитури на двох нотонаосцях – для професійного хору, другий тип (з текстами пісень) – для загального співу усіх прихожан. У пісенниках для загального співу записувалися лише твори строфічної форми (пісні), у виданнях для хору – хорові твори строфічної (гімни) та наскрізної (хорові концерти) форми, співвідношення творів обох типів у збірках могло варіюватися від однакової їх кількості до повної відсутності хорових концертів.

⁷ У цих частинах богослужіння також використовуються тексти псалмів (оригінальна псалтирна поезія в українському перекладі), зокрема у месі (респonsorний псалом після першого читання Св. Письма), на утрені та вечірні. Ці твори нами не включаються у загальну кількість і не аналізуються, оскільки вони відокремлені від традиційного пісенного репертуару, що має факультативне місце в літургії, тоді як місцезнаходження перших є чітко визначеним, по-друге, вони мають традиційно неписані форми, які не є предметом нашого дослідження.

⁸ Редактори збірки вказують меншу кількість творів, ми налічуємо 9 псалтирних пісень, не враховуючи квазі-псалтирних. Критерієм визначення пісні як псалтирної тут і далі є використання у ній 1) значної за обсягом частини псалтирного тексту, 2) яскравого інципітного або ж іншого рядка псалма, що відсилає до конкретних псалтирних текстів, а також наявність 3) вказівки редакторів збірника щодо псалмового першоджерела твору.

⁹ "Молодіжні" пісні не відносяться до власне літургічного репертуару, але оскільки видання "Вгору серця" не має статусу літургічного співаника (на сьогоднішній день в Україні немає офіційного видання з піснями, рекомендованого конференцією єпископату для літургічного вжитку), там є пісні і літургічного призначення, і твори для молодіжних молитовних зібрань, прощ тощо.

¹⁰ Цікавою є історія поширення гімну "Коль славен наш Господь в Сионе" М. Хераскова – Д. Бортнянського у XIX – XXI століттях у різних національних традиціях. Цей твір (записаний у триголосній кантовій фактурі) був надзвичайно популярним у російських рукописах XIX століття, але ніколи не зустрічався в українських рукописних пісенниках. Натомість у друкованих українських пісенниках першої половини XX століття, а також в сучасних протестантських та католицьких виданнях він є популярним, тоді як в сучасних російських пісенниках він зустрічається украй рідко.

Література

1. Барокові духовні пісні з рукописних співаників XVIII ст. Лемківщини / [вступ, упорядкування і коментарі Олі Гнатюк]. – Л. : Місіонер, 2000. – 336 с.
2. Васильєва Е. Е. Псалтирь в русской культуре второй половины XVII века: историко-стилистические процессы в музыкально-поэтическом творчестве / Е. Е. Васильева // Государство, религия, Церковь в России и за рубежом. – М., 2009. – Специальный выпуск к № 4. – С. 446–487.
3. Вгору серця. Церковний співник Римсько-католицької Церкви / [укладання та музичне редагування: Костянтин Бабенко; літературне редагування та художня обробка текстів: доктор філології Микола Луцюк]. – К., 2001. – 938 с.
4. Возняк М. С. Історія української літератури : [у 2 кн.] / Михайло Возняк – [2-ге вид., перероб.]. – Л. : Світ, 1992.– Кн. 1. – 696 с.
5. Голос Євангелії. Зібрав і видав П. Улянюк. – Саскатун, 1958. – 70 с.
6. Євангельська пісня. – К. : Видання республіканської ради Євангельських християн-баптистів, 1988. – 577 с.
7. Євангельський співаник відродження. Гол ред. Л. Жабко-Потапович. – Чикаго : Видання Української Євангельсько-Баптистської Церкви, 1954. – 773 с.
8. Євангельські пісні : Збірник християнських пісень / Всеукраїнський Союз об'єднань Євангельських Християн-Баптистів ; уклад. О. Крещук ; ред. кол. В. Баранський [та ін.]. – К. : [б.в.], 1997. – 535 с.
9. Медведик Ю. Українська духовна пісня XVII – XVIII століть : монографія / Юрій Медведик. – Л. : Вид-во УКУ, 2006. – 324 с.
10. Николаев С. И. К предыстории Горация в России / С. И. Николаев // Reflections on Russia in the Eighteenth Century. – Köln; Weimar; Wien : Böhlau Verlag, 2001. – P. 303–314.
11. Сборник духовных и светских песен. – Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. – Ф. Маслова (XXXIII). – № 48. – 142 арк.
12. Сборник духовных песен. – Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. – Ф. Маслова (XXXIII). – № 54б. – 236 арк.
13. Сидорович Л. Н. Псалмы на тексты "Псалтири царя Давида" Симеона Полоцкого в нотных рукописных памятниках последней четверти XVII – первой четверти XIX вв. : автореф. дисс. ... доктора искусствоведения : 17.00.09 "Теория и история искусства" / Л. Н. Сидорович. – Минск, 2011. – 46 с.
14. Український євангельський співаник. – Станіславів : [б.в.], 1933. – 288 с.
15. Український кант XVII-XVIII ст. / [упоряд., вступна стаття і примітки Л. В. Івченко; спецредакція текстів В. І. Кречотня]. – К. : Музична Україна, 1990. – 200 с.
16. Церковні пісні. – Л. : Місіонер, 1996. – 414 с.
17. Die Liederhandschrift F 19-233 (15) der Bibliothek der Litauischen Akademie der Wissenschaften / Eine kommentierte Edition von Dieter Hubert Stern : [=Bausteine zur Slavischen Philologie und Kulturgeschichte : Reihe B, Editionen ; Band 16]. – Köln; Weimar; Wien : Böhlau Verlag, 2000. – 767 s.

References

1. Hnatiuk, O. (Eds.). (2000). Baroque Sacred Songs from the Handwritten Songbook of the XVIIIth Century of Lemko Region. Lviv : Misioner [in Ukrainian].
2. Vasilieva, Ye, Ye. (2009). Psalter in Russian Culture of the second half of the XVIIth Century: Historical and Stylistic Processes in the Musical and Poetic Creativity. Gosudarstvo, religia, Tserkov v Rossii i za rubezhom, 4 (special issue), 446–487 [in Russian].

3. Lift up your hearts. Church Hymn Book of Roman Catholic Church (2001). Kyiv [in Ukrainian].
4. Voznyak, M. S. History of Ukrainian Literature (1992). (Vols. 1). Lviv : Svit [in Ukrainian].
5. Voice of Gospel (1958). Saskatoon [in Ukrainian].
6. Evangelical Song (1988). Kyiv : Vydannya respublikanskoï rady Yevangeliskykh khrystyian-baptystiv [in Ukrainian].
7. Evangelical Hymn Book of Rebirth (1954). Chicago : Gospel Press [in Ukrainian].
8. Evangelic Songs : The Collection of Christian Songs (1997). Kyiv [in Ukrainian].
9. Medvedyk, Yu. (2006) Ukrainian Sacred Song of the XVIIth – XVIIIth Centuries. Lviv : Vyd-vo UKU [in Ukrainian].
10. Nikolaev, S. I. (2001) By Horace Prehistory in Russia. Reflections on Russia in the Eighteenth Century, (pp. 303-314). Köln-Weimar-Wien : Böhlau Verlag [in Russian].
11. The Collection of Sacred and Secular Songs (manuscript). Institute of Manuscripts of the Vernadsky National Library of Ukraine, f. XXXIII, № 48 [in Old Ukrainian].
12. The Collection of Sacred Songs (manuscript). Institute of Manuscripts of the Vernadsky National Library of Ukraine, f. XXXIII, № 54b [in Old Ukrainian].
13. Sidorovich, L. N. (2011). Psalms in Note Manuscripts of the Last Quarter of the XVIIth – First Quarter of the XIXth Centuries set to the Texts from the "Tsar David's Psalters" by Simeon Polotskiy. Doctor's thesis. Minsk [in Russian].
14. Ukrainian Evangelical Hymn Book (1933). Stanislaviv [in Ukrainian].
15. Ivchenko, L. V. (Eds.). (1990). Ukrainian Kant of the XVIIth – XVIIIth Centuries. Kyiv : Muzychna Ukraina [in Ukrainian].
16. Church Songs (1996). Lviv : Misioner [in Ukrainian].
17. Stern, D. H. (Eds.). (2000). Die Liederhandschrift F 19-233 (15) der Bibliothek der Litauischen Akademie der Wissenschaften. Köln-Weimar-Wien : Böhlau Verlag [in German].

УДК 712:903+930.85

Коляденко Ніна Володимирівна

доктор медичних наук,
професор кафедри публічного управління
та гуманітарних наук Національної академії
керівних кадрів культури і мистецтв
nina-k@ukr.net

ЗМІСТОВНІ ОСОБЛИВОСТІ МИСТЕЦТВА ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ: ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті порушується проблема впливу мистецтва прадавньої трипільської культури на облаштування життєвого середовища сучасних українців, розглядається історія віднайдення пам'яток трипільської культури на теренах України, наводяться дискусійні археологічні та етнографічні гіпотези.

Ключові слова: трипільська культура, мистецтво, етногенез, історія, археологічні пам'ятки.

Коляденко Ніна Владимировна, доктор медицинских наук, профессор кафедры публичного управления и гуманитарных наук Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств

Содержательные особенности искусства трипольской культуры: история исследований

В статье поднимается проблема влияния искусства древней трипольской культуры на обустройство жизненного пространства современных украинцев, рассматривается история обнаружения достопримечательностей трипольской культуры на территории Украины, обсуждаются дискуссионные археологические и этнографические гипотезы.

Ключевые слова: трипольская культура, искусство, етногенез, история, археологические достопримечательности.

Nina Koliadenko, Doctor of Science in Medicine, professor, National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts

Substantial features of Trypillian art culture: history of research.

Where have we come from? Who are we? Where are we going to? "- the name of Paul Gauguin's picture that exemplifies infinite question of humanity of all times and epochs." "...What are we? Who is our parent?"- Taras Shevchenko asks in his message "And the dead and alive...". People recognize themselves through their relation to the world that is not only boundless universe or nature, but also to human society, culture, created by people.

Culture is displaying the individual features of individual communities and their ethnic groups. Ethnogenesis is a natural process which determined primarily landscape-geographical parameters. All things created by people are more stable than the works of nature, so they are accessible to direct observation. Our forefathers left wonderful monuments and works of art. This rich heritage has identified features of Ukrainian national culture. In art history there are definite stereotypes about Trypillian culture, which are repeated in the majority of publications and established form relevant impression of it. Trypillian culture is well-known by excellent examples of ceramic wares decorated with ornaments of the original. However, its current popularity is not argued, archetyp value of its heritage is not only of material but also spiritual is ignored overwhelming majority of researchers. So urgent is the study of the art of reflection of Trypillian culture in modern life, in a culture in everyday life, arrangement of living space, tradition of interpersonal relations and self-determination of a personality and awareness of its importance for the ethnogenesis of the Ukrainian nation.